مقایسه تطبیقی بهره‌گیری از کهن‌الگوی آب در معماری باغ ایرانی و بوستان‌های معاصر از دیدگاه سهروردی

معصومه عباسی[1] / صدیقه معین مهر[2]*

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۱۱/۳۰ تاریخ پذیرش نهایی : ۱۴۰۳/۰۳/۲۸ تاریخ انتشار مقاله: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱

آباد

شماره ۹۱، پاییز ۱۴۰۳
۹۷-۱۱۲

چکیده

در باب اندیشه‌های سهروردی، بیشترین مطلبی که به آن در بسیاری از پژوهش‌ها پرداخته شده است، مقوله‌ی نور و موسیقی می‌باشد. حال اینکه وجود کهن‌الگوها در اندیشه سهروردی، به‌اندازه‌ی کافی موردتوجه قرار نگرفته است. در این پژوهش سعی بر این است که عنصر آب که به عنوان کهن‌الگو در اندیشه سهروردی و تحت عنوان «چشمه‌ی آب حیات» از آن یاد شده است، مطرح شده و فقدان یا وجود آن در بوستان‌های امروزی بررسی گردد. روش تحقیق در پژوهش حاضر، روش کیفی و به‌صورت توصیفی - تحلیلی است. پژوهش موردی جستجوی تجربی است که پدیده معاصر را در متن زندگی واقعی مورد بررسی قرار می‌دهد به‌ویژه زمانی که مرز میان پدیده و زمینه آن کاملاً واضح نباشد. باغ‌های ایرانی در حقیقت معماری باغ و معماری آب و ترکیب آب و گیاهان حماسه‌ای بی‌نظیر به شمار می‌آید همچنین آب با روشی متفکرانه و هوشمندانه، در مسیر جاری می‌شود در حوض‌ها و آب‌نماها راکد می‌ماند و درنتیجه با هماهنگی به‌هم‌پیوسته با هندسه و ساختار سامان‌مند به خود پیدا می‌کند. در این پژوهش به سه نمونه باغ ایرانی (شازده ماهان کرمان، فین کاشان، ارم شیراز) و سه نمونه بوستان در تهران (جمشیدیه، گفتگو، ولایت)، اشاره شده و ماهیت معنوی آن از جهت حضور آب به‌عنوان یک کهن‌الگو از منظر اندیشه‌های سهروردی، بررسی شده است. هدف از این پژوهش توجه به میزان حضور آب در بوستان‌های معاصر می‌باشد. درنتیجه‌ی این تحقیق مشخص شد استفاده از آب در بوستان‌های معاصر بسیار کم و ناچیز است، از این‌رو می‌بایست توجه بیشتری به استفاده از عناصر کهن‌الگویی باغ‌های پیشین در طراحی بوستان‌های معاصر داشت.

واژگان کلیدی: کهن‌الگو، آب، باغ ایرانی، بوستان‌های معاصر، سهروردی.

۱. پژوهشگر دکتری، دانشکده هنر و معماری و شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب، تهران، ایران
۲. استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری و شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب، تهران، ایران

* نویسنده مسئول: B_Moeinmehr@azad.a.c.ir

[Downloaded from journalabadi.ir on 2026-11-19]

مقدمه

نمادها، اسطوره‌ها و باورها در طی اعصار در نقاط مختلف جهان وجوه مشترک بسیاری دارند که ضمیر ناخودآگاه جمعی را شکل می‌دهند. (بهنود، بلیلان اصل و ستارزاده، ۱۳۹۹، ۱۴۶) این ارتباطات و تجربه‌ی جمعی بشر، کهن‌الگو نامیده شده است (پور مختار و دیگران، ۱۴۰۲) کهن‌الگو (آرکی تایپ) بن‌مایه‌ها و تصاویری نمادینی است که در اسطوره‌ها و فرهنگ‌ها برای انسان‌ها مفاهیم مشترکی را در طول روزگاران به جا می‌گذارد. کهن‌الگوها در خودآگاه، به‌صورت نماد و سمبل درک می‌شود. این نمادها در بین انسان‌ها مشترک است و از همه آن‌ها، مفاهیم مشابهی درک می‌شود، بنابراین در متون ادبی، پرداختن به آثار سمبلیک می‌تواند راهی در جهت شناخت ناخودآگاه جمعی و آرکی تایپ باشد (یاوری و عباسعلی، ۱۳۹۶).

کهن‌الگو (آرکی تایپ[1]) عبارت است، از تصویر یا انگاره و طرحی از موقعیت‌های بسیار کهن که در ذهن آدمی و متون ادبی ظهور و بروزی مداوم دارد؛ آن‌چنان‌که می‌توان آن را مفهوم یا موقعیتی جهان‌شمول دانست. واژه آرکی تایپ در زبان انگلیسی برگرفته از واژه یونانی «آرکه تیپوس»[2] است. این واژه در زبان یونانی به معنی نمونه و طرحی بوده است که چیزی را از روی آن می‌ساختند (Kuiper,2012,224).

یکی از نمادهای بسیار مهم آب است که هم در کهن‌الگوها و هم در معماری جایگاه ویژه‌ای دارد. بررسی این کهن‌الگو و حضور آن در معماری عصر حاضر یکی از موضوعات قابل‌توجه است.

در حکمت اسلامی امر هنری حاصل شهود هنرمند است و محاکاتی از حقیقت به‌حساب می‌آید در واقع اثر هنری بیان رمزی حقیقت محسوب می‌شود در اندیشه زیبایی‌شناسی، سهروردی امر هنری را باید در دامنه‌ی رهیافت‌های معرفت‌شناختی و الزامات آن از قبیل ابصار ادراک و اشراق بازسازی کرد. شاید بتوان گفت که هنری‌ترین وجه و مدخل زیبایی‌شناختی فلسفه سهروردی را باید در ابداعات وی در تبیین جایگاه «خیال» در جهان‌شناسی سلسله‌مراتبی فلسفه اشراق و نوآوری در صورت‌بندی نقش شناخت - شناسانده، آن در میان قوای شناختی باطنی دانست؛ به‌گونه‌ای که خیال از حیث هستی‌شناختی با عنوان "خیال منفصل و از لحاظ معرفت‌شناختی با عنوان «خیال» متصل در ساحت فلسفه اشراقی پدیدار می‌شود. میانجی‌گری‌های دوسویه خیال منفصل در عالم کبیر میان عوالم معقول (ملکوت) و محسوس (ملک) که به حسیات کدر، لطافت نورانی می‌بخشد و به معقولات کیفیات حسی را برای ادراک از جانب قوای نفسانی عرضه می‌دارد و نقش قوه خیال متصل در میان قوای ادراکی عقلانی و حسانی در عالم صغیر با ویژگی‌هایی از بازنمایی، محاکات تمثل و تشبیه همراه است که صورتی زیباشناختی و هنری به فلسفه‌ی سهروردی داده است (عزیزی، ۱۳۹۹).

امروزه بوستان‌ها به‌جای باغ‌های پیشین، بخش بزرگی از منظر شهری ما را در برمی‌گیرند. حال اینکه با توجه به وجود امکانات و مساحت‌های قابل‌توجه رد پایی از استفاده از کهن‌الگوهایی که در باغ‌ها استفاده می‌شده است در این بوستان‌ها دیده نمی‌شود. در باب اندیشه‌های سهروردی، بیشترین مطلبی که به آن در بسیاری از پژوهش‌ها پرداخته شده است، مقوله‌ی نور و موسیقی است. حال اینکه وجود کهن‌الگوها در اندیشه‌های سهروردی، به‌اندازه‌ی کافی موردتوجه قرار نگرفته است. در این پژوهش سعی بر این است که عنصر آب که به‌عنوان کهن‌الگو در اندیشه‌های سهروردی و تحت عنوان چشمه‌ی آب حیات از آن یاد شده است، مطرح شود و فقدان یا وجود آن در بوستان‌های امروزی بررسی گردد.

وحی و باران هر دو توسط خداوند رحمان نازل می‌شوند و از هر دو در قرآن به‌عنوان رحمت و حیات‌بخش یاد شده است. قرآن کریم باران را آب پربرکت، نعمت الهی، نشانه‌ی او، رحمت خداوندی و رزق الهی می‌داند و به زیبایی، مراحل بارش، ذخیره‌سازی باران در زمین و احیای زمین توسط باران را مطرح ساخته است. چشمه در نظام رمزهای قرآنی جایگاه بس مهمی دارد. برون جهیدن یک چشمه، به‌عبارت‌دیگر، ظهور مجدد آب نازل شده از آسمان که پنهان شده بود، بر انکشاف ناگهانی واقعیتی دلالت دارد که از نمودهای ظاهری فراتر می‌رود و عرفان نوشیدن از آن است. ابن عربی‌آب را از تجلیات حضرت حق می‌شمرد، زیرا نزد او، مناسب‌ترین نماد حیات، در آب متمثّل است که به ظریف‌ترین زوایای عالم رسوخ کرده و راز حیات در آن سریان یافته است. چون در ترکیب موجودات، آب، عنصر ازلی است و با درجاتی متفاوت در وجود هر یک جریان دارد. پس متناظر با هویت حق است که از خلال حرکت در همه‌چیز شریان دارد. از نگاه ابن عربی، شستشو در آب، به معنی دانستن حقیقت وجود است. در مرکز هندسی صحن یا محوطه، حوضی وجود دارد که آب آن جاری و همیشه تازه است. این حوض آینه آب است که درعین‌حال هم تصویر گنبد آسمان را که طاق واقعی پرستشگاه مثالی است و هم تصویر کاشی‌های هفت‌رنگ پوشاننده نماها را در خود منعکس می‌کند. از طریق این آینه است که پرستشگاه مثالی ملاقات آسمان و زمین را تحقق می‌بخشد. آینه آب در اینجا در حقیقت نماد و مظهر مرکزیت را در

1. Archetype
2. Archetypos

[Downloaded from journalabadi.ir on 2026-11-19]

خود متجلی کرده است. انتقال تصویر از قوه و مجاز به فعل و واقعیت، همان اصل تأویل است که برای متألهین مکتب سهروردی در حکم رسوخ به عالم مثال، «اقلیم هشتم» یا عالم برزخ بین عالم معقول و عالم محسوسات است (وثوق زاده و حسنی پناه، ۱۳۹۸).

۱- پیشینه تحقیق

۱-۱- پیشینه تحقیق ادبی

درباره‌ی کهن‌الگو و ردپای آن در ادبیات پژوهش‌های گسترده‌ای انجام شده است که در زیر به‌طور خلاصه به آن‌ها اشاره می‌شود.

بتولی (۱۳۷۷) در کتابی تحت عنوان «یونگ و سهروردی مبانی فلسفی و عصب‌شناختی نظریه‌ی یونگ» به بررسی جنبه‌های فلسفی و زیستی دو مفهوم ناخودآگاه جمعی و با یونگ و سهروردی الگوهای باستانی در نظریه شخصیت یونگ و مقایسه جنبه‌های فلسفی آن با نظریات شیخ اشراق پرداخته است. مسعودی فرد و ریحانی (۱۳۹۵) پژوهشی درباره‌ی «تحلیل رسالهٔ عقل سرخ سهروردی براساس نقد کهن‌الگویی» انجام داده‌اند و عقل سرخ را از دیدگاه نقد کهن‌الگویی بررسی کرده‌اند. نیکوبخت و همکاران (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان «بررسی کهن‌الگوی آب و درخت در شعر طاهره صفارزاده» روش به‌کارگیری و کاربری برخی از کهن‌الگوها را در شعر شاعر توانای معاصر، «مرحوم زنده‌یاد خانم صفارزاده» پرداخته‌اند. پرکاربردترین کهن‌الگوها در شعر صفارزاده عبارت است از: آب، درخت، زن، ماندالا[1]، اعداد، رنگ‌ها و... که از این میان دو کهن‌الگوی آب و درخت مورد بررسی قرار گرفته است. طاهری و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله‌ی «بررسی و تحلیل کهن‌الگوی پیر فرزانه در رساله‌های سهروردی» به مطالعه و بررسی کهن‌الگوهای یک اثر پرداخته و چگونگی تجلی آن به شیوه‌ی نمادین را در ذهن شاعر یا نویسنده نشان داده‌اند. یاوری و وفایی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای تحت عنوان «واکاوی و تحلیل کهن‌الگو و نمادهای فرارونده عرفانی در گلشن راز با رویکرد به نظریه روان‌شناختی یونگ» به تحلیل و بررسی پنج کهن‌الگو (آرکی تایپ) در گلشن راز پرداخته‌اند و سپس نقشی هوشمند که به صورت تراکم تجربه‌های روانی هستند و پیوسته تکرار می‌شوند و سپس چند نماد عرفانی فرارونده این مثنوی را بررسی شده است تا تفاوت آن با کهن‌الگو آشکار شود.

۱-۲- پیشینه تحقیق معماری

صفری و دقیقی در پژوهشی تحت عنوان بررسی جنبه‌ی نمادین آب در معماری ایران باستان که (۱۳۹۵) منتشر شده است به بررسی جنبه‌ی نمادین آب پرداختند. آب به‌عنوان عنصری مقدس به‌عنوان استخوان‌بندی بنای معماری محسوب می‌شود. بهنود و همکاران در مقاله‌ی «تجلی کهن‌الگوهای یونگ در ساختار معماری مجموعه‌ی آرامگاهی عارف چلبی اوغلو» (۱۳۹۹) مطالعه بر روی این لایه‌های نشانه‌ای سعی داشته‌اند تا کیفیت و نحوه ارتباط میان تفکر عرفانی، کهن‌الگوها و ساختار کالبدی مجموعه آرامگاهی چلبی اوغلو را روشن سازند. پور مختار و دیگر همکاران (۱۴۰۲) در مقاله‌ی «بازخوانی شاخصه‌های کهن‌الگویی معماری خانه‌های قاجار محله‌ی نوبر تبریز» به دنبال تحلیل ارتباط مفاهیم کهن‌الگویی در خانه‌های قاجار محله‌ی نوبر تبریز و بیان شباهت‌ها و تفاوت‌ها بوده است.

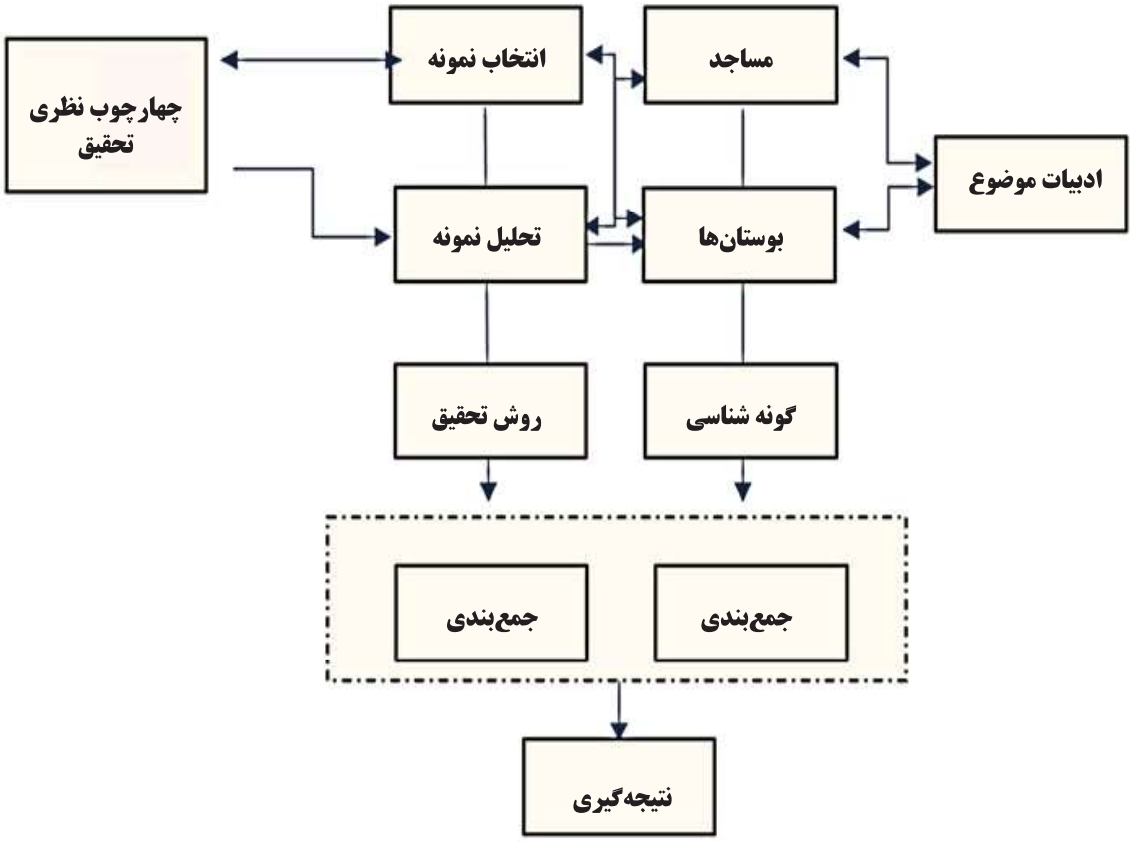
مهدی‌زاده در دانشگاه شفیلد (۲۰۱۴) در رساله دکتری خود، تحت عنوان «باغ‌های تاریخی در حال گذار در ایران قرن بیستم: تحلیل انتقادی حفاظت از باغ» به تحولات و تغییرات باغ‌های ایرانی و محافظت از آن‌ها به‌عنوان میراث زنده پرداخته است.

۲- روش تحقیق

روش تحقیق در پژوهش حاضر، روش کیفی و به‌صورت توصیفی - تحلیلی است. پژوهش موردی جستجوی تجربی است که پدیده معاصر را در متن زندگی واقعی مورد بررسی قرار می‌دهد به‌ویژه زمانی که مرز میان پدیده و زمینه آن کاملاً واضح نباشد. جستجوی تجربی که یک پدیده یا مکانی معین را مورد تحقیق قرار دهد با تمرکز بر مطالعه تک موردی یا چند موردی در متن زندگی واقعی دوم ظرفیت تشریح پیوندهای علی سوم اهمیت دادن به بسط نظریه در مرحله طراحی تحقیق چهارم اتکا به اسناد چندبعدی و بررسی چندبعدی داده‌ها و پنجم قابلیت تعمیم به نظریه. در پژوهش چند موردی پژوهشگر ممکن است پرسشی نظری را تنظیم کند که محدوده کوچک‌تری داشته باشد و در آن عوامل مهم از موردبه‌مورد متفاوت باشد در چنین شرایطی پژوهش چند موردی می‌تواند ارجح باشد (گروت و وانگ، ۱۳۹۸، ۳۴۶).

۱. ماندالا به معنی دایره در سانسکریت. یا دوایر کیهان‌نما، جدولی است هندسی مورد استفاده در ادیان بودا و هندو که به عنوان نمادی برای جهان هستی به کار می‌رود. اصل ماندالا از دین هندو است ولی در آیین بودا هم کاربرد زیادی پیدا کرده است.

[Downloaded from journalabadi.ir on 2026-11-19]

شکل ۱- روند تحقیق (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۳)

۳- چارچوب نظری

۱-۳- سهروردی

«شیخ ابوالفتوح شهاب‌الدین یحیی بن حبش بن امیرک سهروردی»، معروف و ملقب به «شیخ اشراق»، «شیخ مقتول»، خلیفه «الله»، «المؤید بالملکوت» است «شیخ شهاب‌الدین»، فقیه شافعی، در علوم و معارف زمانش از نوادر دوران و ایام بود و علاوه بر حکمت که رشته اصلی و کار اساسی‌اش بود، در تفسیر و حدیث و فقه و ادب نیز مهارت داشت و به فارسی و عربی شعر می‌سرود. او در سال ۵۴۹ هجری قمری (برابر با سال ۱۱۵۵ میلادی) در قریه‌ی «سهرورد زنجان» در خانواده‌ای کشاورز و در دوران سلطنت «سلطان سنجر سلجوقی»، متولد شد (بتولی، ۹۵، ۱۳۷۷).

از جمله فلاسفه‌ای که عناصر تفکر ایرانی در نظام فلسفی او تأثیرات عمیقی داشته است، «افلاطون» است که خود بعدها مجدداً در افکار فلاسفه کشور ایران اثرات بسیار عمیقی گذاشته است و جالب اینجاست که «شیخ اشراق» و «یونگ» هر دو متأثر از فلسفه اشراقی افلاطون هستند.

سهروردی در «غربت الغربیه» در واقع تفسیر اسکندرانی را نوعی گمراهی می‌شمرد و از آنجاست که مفهوم تقابل بین نور و ظلمت، تقابل بین شرق و غرب و حکمت غربی و شرقی یا «حکمت شرقی» و «غربت غربی» در فلسفه سهروردی پیدا شد. سهروردی شرق را مرکز نور پاک و منتهای آن را «یمن» می‌داند که از «یمین» به معنای «راست» (برخلاف «یسار (چپ)») آمده و غرب را مرکز نور متراکم و متکاثف یا ظلمت می‌شمرد که منتهای آن «قیروان» است و از همین‌جاست که دو اصطلاح «در یمن بودن» یعنی در سرمنزل مقصود بودن و در چاه قیروان افتادن یعنی در حضیض مادی سقوط کردن مشتق شده است (همان).

نماد و نمادگرایی ذاتی همهٔ مردمان و همهٔ فرهنگ‌هاست و هنر و دین و علم و ادبیات و زبان و کمابیش هرگونه کارکردهای انسانی را دربر می‌گیرد. ناآگاه نیز همواره به شکل نمادها پدیدار می‌شود، نمادها در حکم جلوه‌های طبیعی ماهیت حیات، حرکات و قوانین ضمیر ناآگاه‌اند و بنابراین، از راه نمادها می‌توان تا حدی به محتوای روان عینی انسان دست‌یافت. نماد، فرانمودی انسان‌گونه از چیزی مافوق بشری است که فقط تا اندازه‌ای قابل‌فهم است. ولی

[Downloaded from journalabadi.ir on 2026-11-19]

آنچه که هست نمادهای کهن‌الگویی، نمادهایی مشترک برای همه افراد بشرند (مسعودی فر و ریحانی،۱۳۹۵).

تولد، مرگ، قهرمان، سفر و عبور از موانع، مادر مثالی، رنگ‌های مختلف، سنگ‌های متفاوت، آب، درخت، خورشید، دایره و... در ذهن انسان مفهومی خاص دارد که در اثر آموزش ایجاد نشده است. این مفاهیم هر جا که ناخودآگاه حاکم باشد خود را نشان می‌دهد و در اسطوره‌ها، رؤیاها و مواد هنری به‌ویژه آثار شهودی و عرفانی بیشتر آشکار می‌شود؛ زیرا این عرصه‌ها مسند حکومت ناخودآگاه است. از همین رو به نمادها بسیار نزدیک است و گاهی برخی افراد، کهن‌الگوها و نمادها را یک چیز می‌شمارند. نورتروپ فرای منتقد ادبی صورت نوعیه را به عنوان یک سمبل و معمولاً یک تصویر تعریف می‌کند که در ادبیات تکرار می‌شود تا به‌عنوان عامل تجربه ادبی قابل شناخت باشد (نیکوبخت و دیگران، ۱۳۸۸).

۲-۳- کهن‌الگوها از دیدگاه سهروردی

جدول ۱- انواع اشکال آب (مأخذ: صفری و دقیقی، ۱۳۹۵)

کهن‌الگو	معنا
باز	این نظر وجود دارد که پرنده نوعی شهود ابتدایی است که قهرمان را به‌سوی درکی از خداوند هدایت می‌کند.
چاه	در ذهن بشر جلوه‌ای سحرآمیز داشته‌اند. در عرفان اسلامی، چاه سیاه تمثیلی از عالم محسوس و مادی است.
صحرا	می‌تواند رجوع به درون و خویشتن‌شناسی و معرفت به حقیقت نفس از راه اندیشه درباره معقولات و مفاهیم کلی باشد
کوه قاف	کوه رمز مرگ و زندگی است، رمز رهایی است و رأس کوه به‌طوری‌که در فرهنگ سمبل‌ها آمده رمز کلیت است
گوهر شب‌افروز	گوهر شب‌افروز «سیاره قمر یا ماه است که بر فلک قمر قرار دارد و چنان‌که از صفت آن پیداست شب را روشن می‌کند
درخت توبی	از جمله نور بخشیدن به ماه و اشکالی که ماه نسبت به او پیدا می‌کند، رمز خورشید است در عالم ما که در عالم مثال طوبی و در عالم معقول نورالانوار است این رمز ریشه در فرهنگ اسلامی دارد
تیغ بلارک	یا شمشیر جوهردار و منظور از تیغ بلارک مرگ است.
سیمرغ	پرندهای افسانه‌ای که نماد مرگ و تولد مجدد است با مضمونی مشترک در ادبیات غرب
چشمه زندگی	چشمه همیشه - جاری مبین جریان مداوم توجه به ناخودآگاه است، نوعی توجه پیوسته یا ایمان که شاید بتوان آن را سرسپردگی خواند.

۳-۳- چشمه زندگانی

بشر از دیرباز در آرزوی زندگی جاوید و نامیرایی بوده و این خواست و آرزو به شکل کهن‌الگوی آب حیات و... درآمده است. توجه به معنای کهن‌الگویی «چشمه زندگانی» ازآن‌جهت است که پیر خردمند قهرمان را توصیه می‌کند که خود را در آن چشمه بشوید. الیاده چشمه و رود را مظهر قدرت و حیات و پایندگی می‌داند. چشمه همیشه - جاری مبین جریان مداوم توجه به ناخودآگاه است، نوعی توجه پیوسته یا ایمان که شاید بتوان آن را سرسپردگی خواند (مسعودی فر و ریحانی، ۱۳۹۵).

۴-۳- آب

آب، راز آفرینش، تولد، مرگ، رستاخیز، تطهیر، رستگاری، باروری و رشد است. به نظر کارل یونگ، آب در ضمن رایج‌ترین نماد ضمیر ناهشیار است (گرین، ۱۳۷۷، ۱۶۲). آب به صورت‌های دریا و رودخانه نیز نمایان می‌شود که در این صورت مفهوم بی‌کرانگی و جاودانگی شدن را شامل می‌شود. همچنین رودخانه و حرکت آن به‌سوی دریا بیانگر «جریان زمان به‌سوی ابدیت» است در حالی که نوعی تلاش و تکاپو برای زنده ماندن را هم نشان می‌دهد

[Downloaded from journalabadi.ir on 2026-11-19]

۱-۴-۳- اشکال آب

جدول ۲- انواع اشکال آب (مأخذ: صفری و دقیقی، ۱۳۹۵)

مرکزیت	حضور آب دلیل به وجود آمدن مراکز جمعیتی بسیاری است که اغلب در کانون و هسته مرکزی واقع است. این مرکزیت علاوه بر معماری و شهرسازی به سایر مفاهیم مذهبی ادبی و هنری نیز راه یافته است.
شکل‌دهنده	شکل‌پذیر حضور آب در فضاها در دو حالت ظرف و مظروف یافت می‌شود که هر یک متأثر از کاربری و شکل فضا می‌باشد و بیانگر معنی یافتن آب با محیطش است. دعوت‌کننده، پیونددهنده، جداکننده: آب محیط را به یکدیگر دوخته و یا از هم جدا می‌سازد، درهرحال نقش دعوت‌کنندگی خود را داراست
گذرا یا جاری	حرکت و زندگی با جریان آب همراه بوده است و بهشت‌های، زمینی تصور از نهرهای روان است ". جنات التجری من تحتها النهار".
منظرین و نمایشی	نمایش آب در اوج قلت با حالات گوناگون از رنگ ظرف تا شیوه‌های ارایه می‌باشد و ایجاد منظری خاص برای انعکاس محیطی که توأمان در آن وحدت و کثرت تبلور می‌یابد.

آب در معماری اسلامی، بیش از اینکه در ساختار داخلی بنا به کار برود، در حوض‌هایی که با فرم‌ها و قالب‌بندی‌های مختلف در حیاط ساختمان است، حضور دارد. البته این حوض‌ها در فضایی داخلی با عنوان حوض‌خانه نیز به کار می‌رفته است که علاوه بر تعبیه یک فضای دلنشین با زیبایی بصری، از نقش خنک‌کنندگی آب نیز استفاده می‌شده است. اصولاً طراحی حوض در معماری اسلامی، صرفاً به خاطر حضور آب است. لطافت و آرامشی که آب به فضا می‌بخشد، برای هر بیننده‌ای مشهود است. آب با خاصیت روان و زلال خود و با صدای ملایم طبع خویش، طراوتی وصف‌نشدنی به روح مخاطبان خود می‌بخشد. فواره کوچکی در حیاط سنتی مسجد یا خانه که هم هوا را خنک می‌کند و هم تصویری چشم‌نواز به بار می‌آورد و در عین حال، در این منبع گران‌قدر طبیعی اسراف نمی‌کند، در نظر هر فردی شکوهمند است و فقط جنبه‌های کاربردی یا جنبه‌ی اقتصادی آن مهم نیست (وثوق زاده و حسنی پناه، ۱۳۹۸).

۴- باغ ایرانی

برخی از محققین با نگاه ذهنی باغ ایرانی را ارزشمند می‌دانند: کمپفر با نگاه ذهنی که به آب در باغ ایرانی افکنده این‌گونه نظر می‌دهد: آوای خوش دائمی ریزش آب، تماشاگر را آرامش و آسایش می‌بخشد چنانکه او مشکل بتواند ضمن تماشای این بازی با شکوه آب از به خواب رفتن خود جلوگیری کند و وپورتر باغ را با بهشت قرآنی مقایسه می‌کند و می‌نویسد: توصیفات قرآنی روشن‌ترین توصیفات از مشخصات بهشت است و مکانی که به عنوان فضایی محصور با آبیاری مناسب، پوشیده از درختان میوه و... تمامی برای رضایت ایمان آورندگان است (رحیمیان، ۱۳۹۶)

آب نقشی پررنگ و متعالی در باغ ایرانی ایفا می‌کند؛ پیدایش باغ ایرانی با تاریخ پیدایش قنات نیز پیوند دارد و اولین باغ‌های ایرانی در مسیر خروجی قنات‌ها شکل گرفته‌اند. لطیف ابوالقاسمی اهمیت آب را این‌گونه توصیف می‌کند: «در واحه، باغسازی معاشقه با آب است. تلاش برای وصال است. پناه بردن از گرمای جهنمی جبار، به سایه‌ی طوبایی درخت است و دلسپردن به زمزمه‌ی مزامیری جویبار (یاراحمدی و دیگران، ۱۴۰۱). صدای آب همیشه برای ایرانیان مطبوع و دلپذیر بوده است. نیروی جادویی آب، بیشتر از طریق منظره و صدای آن در دل حوض‌های خود را بیان می‌کند. به همین دلیل معمولاً مستطیل شکل، فواره‌ای وجود داشت که به دلیل اختلاف سطح آب، به‌طور طبیعی آب از آن فواره می‌زد و منظره و آوای دلپذیر آن مایه‌ی شادی و انبساط خاطر بود. با توجه به اقلیم گرم و خشک اکثر نقاط ایران، مهم‌ترین ویژگی باغ ایرانی که زاده‌ی این اقلیم است، آب و نحوه‌ی حرکت آن است، حتی مکان باغ، هندسه و مساحت آن متأثر از حضور آب است که با اشکال گوناگون در باغ جلوه می‌کند (همان).

باغ ایرانی مانند یک نظام به‌هم‌پیوسته و چندسطحی از ساختار تا عملکرد، معنا تا رسیدن به معنویت، اقلیم آب‌وهوایی، فضا، حس مکان تا روح مکان در آن فضا دمیده می‌باشد پس باغ ایرانی یکی از مهم‌ترین اصول ساختار طبیعی – مصنوع در محیط بوده که با ترکیب همدیگر مفهوم عینی باغ ایرانی پایدار در محیط می‌باشد. باغ‌های ایرانی در حقیقت معماری باغ و معماری آب و ترکیب آب و گیاهان حماسه‌ای بی‌نظیر به شمار می‌آید همچنین آب با روشی متفکرانه و هوشمندانه، در مسیر جاری می‌شود در حوض‌ها و آب‌نماها راکد می‌ماند و درنتیجه با هماهنگی به‌هم‌پیوسته با هندسه و ساختار سامانمند به خود پیدا

[Downloaded from journalabadi.ir on 2026-11-19]

می‌کند. هنر و زیبایی در باغ‌های ایرانی در تفسیر سنتی امری قدسی و پیوند حضور آب در فضا تجلی پیدا می‌کند می‌توان گفت هنرمند ایرانی در باغ سازی باغ‌های ایرانی نمی‌تواند باغ را بدون آب که عنصر وحدت و بهره‌ای معنوی و آسمانی است زیبا به شمار آورد. وجود عنصر آب در باغ براساس مفاهیم خاص استفاده می‌شود و به‌طور منظم توزیع می‌شود با توجه به مشخصات فیزیکی و فنی عنصر آب - آبیاری از یک‌طرف و همچنین در نظر گرفتن جنبه‌های مفهومی، زیبایی‌شناسی – زیبایی‌شناختی و محوطه‌سازی معماری منظر و معماری را تحت تأثیر قرار می‌دهد (شاطری،۱۳۹۹).

شکل ۲- عناصر کالبدی باغ ایرانی (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۳)

در باغ ایرانی صورت‌های مختلف حضور آب شرط زیبایی منظر است. علیرغم یک گمان نادرست که توجه به آب برای مسلمانان، عمل وضو گرفتن یک تجربه حقیقتاً معنوی است؛ زیرا که ورود به آب، به معنای ورود مجدد به ماده آغازین (اولیه) است. آب نه‌تنها قدرت تطهیر ظاهری و بیرونی مردم را دارد، بلکه نماد مناسبی‌آب برای پاکیزه ساختن قلوب آدمیان نیز می‌باشد؛ فلذا خاصیت حیات‌بخشی، آب، به‌طور کلی به مفهوم حیات می‌انجامد آب به این علت که قابل شرب است نمادی برای حقیقتی است که ذهنی شده باشد که همان عرفان است. در تعالیم اسلامی، آب نماد پاکی و مبارکی، نماد بهشت و عامل تذکر معرفی شده است. آرزو و غایت همه جستجوگران، جایی دوردست در نزدیک مجمع البحرین است در، قرآن بهشت به صورت باغی که در زیر آن جویبارهایی از آب در جریان است توصیف شده و تأکید بر مرکزیت آب در حیات موجودات دارد. به‌طور کلی در شکل‌گیری معماری، ایران چگونگی تماس با آب و بهره‌گیری از معانی معنوی آن، به صورت سنتی، معنوی که دیدگاه‌های روحانی و معنوی نیز بر آن مترتب بوده مطرح شده است (طوفان،۱۳۸۵).

شکل ۳- عناصر معنوی باغ ایرانی (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۳)

باغ ایرانی از الگوی خاصی جهت تأمین آب پیروی نکرده و برای هر باغ تدبیری خاص اندیشیده شده. منبع آب و تقسیم آب در هریک از باغ‌های ایرانی منحصربه‌فرد است باغ ساز ایرانی جهت نمایش و به جلوه درآوردن آب در باغ تدبیرهای متنوعی را بکار می‌گرفته؛ لذا هر باغی به دلیل منعطف بودن با طراحی‌های نو در زمینه‌های متفاوت همگام می‌شده است. نمایش آب در باغ ایرانی به صور متفاوت با درجه‌های متفاوتی از سرعت حرکت همراه بوده است. گاه آب راکد و گاه خروشان بوده و در کل موسیقی‌های

[Downloaded from journalabadi.ir on 2026-11-19]

متفاوتی از آب در باغ ایرانی شنیده می‌شود. البته در برخی از موارد از جمله راکد بودن آب در باغ ایرانی بین محققین اختلاف‌نظرهایی وجود دارد.

آب‌های راکد به صورت طبیعی انعکاس‌دهنده تصاویر هستند. سطح آینه‌ای آن‌ها محیط اطراف را منعکس می‌کند، تصاویر مناظر و بناها در آب، فضا را بسط می‌دهد و آن را بزرگ‌تر جلوه می‌دهد. انعکاس تصویر بنا در آب و دیدن هم‌زمان دو تصویر واقعی و مجازی کوشک، نوعی رابطه عمودی از لحاظ حس بصری ایجاد می‌کند و به تعبیری سبب اتصال آسمان و زمین می‌شود.

حوض‌های ایرانی همیشـــه با فوران فواره‌ها، پرخروش و در جریان بوده و قادر نبوده تصویری ارایه دهد. از انعکاس تابش نور خورشید بر سطح پرجوش‌وخروش آب این حوض‌ها رقصی از نور و سایه در تاق ایوان عناصر باغ ایرانی شـــامل چهار عنصر زمین، آب، گیاه و فضا است که وقتی در منظومه فکری معماری ایرانی و با چارچوب کانسپت باغ در کنار هم قرار می‌گیرند، «باغ» را شکل می‌بخشند. آب از عناصر اصلی باغ ایرانی اســـت و دست‌کم از ســـه جنبه مفهومی، کارکردی و زیباشناختی در باغ حضور دارد. این جنبه‌ها در مباحثی همچون نحوه حضور آب در باغ و چگونگی گردش و حرکت آن، منابع تأمین آب و آبیاری باغ به راحتی قابل پیگیری است. حوض‌های آب که بعد اصلی آن در جهت طول ساختمان و به اشکال مربع و چندضلعی و بیضی ساخته می‌شده اغلب در مقابل عمارت باغ احداث و گاه نیز به صورت حوض‌خانه در داخل عمارت باغ‌های قدیمی ایجاد می‌شده است (رحیمیان، ۱۳۹۶).

پس از اسلام نیز حرمت آب حفظ و از آنِ به عنوان مایه آفرینش یاد شد. معماران این دوره کاملا آگاهانه سعی کردند تا برطبیعت تسلط یافته و آن را به نظم درآورند. آنان با شناخت قوانین فیزیکی رفتار آب و درک نقش و تمثیل و ارتباط آن با انسان، آب را به درون معماری آوردند؛ اما زیباترین تمثیل از آب در معماری ایرانی پس از اسلام زمانی روی می‌دهد که به‌واسطه انطباق مفاهیم و تمثیل‌های سبحانیت الهی به نور در باورهای پیش و بعد از اسلام (سوره نور، آیه ۳۵) حفظ می‌شود. نمونه‌های زیادی از حوض میانی و حوض‌های میان کرت صحن خانه‌ها و باغ‌های ایرانی گواه این مدعا است. با تابش نور خورشید برسطح آب مواج، نمایشی از نبرد نور و سایه ایجاد می‌شود. درنتیجه انعکاس تابش آفتاب بر سطح آب آن در زمان نیم روزی، ایوان کوشک شاهد نمایش رقص نور و سایه با عنوان نمادین جنگ نور و تاریکی باشد (خوشنویس، ۱۳۹۰).

تنوع‌ها همواره در هر بخش از باغ وجود داشته و باغ ایرانی با تکرار صرف شکل نگرفته و در هر بخش، تنوعی جهت رسیدن به هدفی صورت گرفته است. هیچ‌گاه تنوع‌ها در کلیت باغ و وحدت آن خدشه‌ای وارد نساخته و درنهایت این باغ است که با تمام تنوع‌ها کنار آمده و کلیت باغ را به صورت یکپارچه حفظ کرده است. و هر تدبیری از چند جبهه به زیبایی باغ انجامیده است. ایرانیان باغ سازی را یک تجلی‌گاه زمینی از معنویات می‌دانند. طرح باغ ایرانی و صور هنری آن در جهان‌شناسی فلسفه - حکمت در تجربه و ارتباط مستقیم برای بصیرت و استعدادهای معنوی و نوعی بازآفرینی و درنهایت هنر مقدس ریشه در باورها و عالم معنایی ایرانیان شکل به عمل می‌آورند.

جدول ۳- انواع متفاوت نمایش آب (مأخذ: شاطری، ۱۳۹۹)

انواع عملکرد آب	عملکردهای کارکردی	عملکردهای کارکردی
نهرهای اصلی	انتقال از مخزن به سطوح مختلف	هسته‌ی مرکزی
نهرهای فرعی	آب‌رسانی به باغچه‌ها، کرت‌ها و	مجموعه‌ی دائمی زیبایی
کانال‌ها	اتصال‌دهنده‌های فیزیکی در حرکت آب	تداعی پیوند دهندگی
سینه کبکی	جهت ایجاد موج در بیشتر نشان دادن	حرکت و صدای دلنشین
آب گردان	گردش مکرر آب	جلب توجه
تنبوشه‌های سفالی	- لوله‌های سفالی برای انتقال آب	پیوند زیبایی
جوشگاه	فواره مانند جهت گرداندن و حرکت آب	صدای دلنشین
فواره و آب فشان	جوشش آب به سمت بالا	نماد سرچشمه
شترگلو	با اختلاف فشار آب را به سمت جلو	نماد انعطاف
آب نمای پلکانی	استفاده در زمین‌های شیب‌دار	ایجاد آبشار و صدای دلنشین
استخر	ذخیره‌ی آب اصلی	قلب باغ، زیبایی مقابل کوشک
حوض	ذخیره‌ی آب مصرفی	نقطه‌ی عطف و شکل‌پذیری آب

[Downloaded from journalabadi.ir on 2026-11-19]

همچنین باغ‌های ایرانی همانند سایر آثار و ابنیه‌های معماری هیچ‌چیزی را بی‌مورد در خود جای نداده و هر آنچه که مفید و لازم و زیبا به نظر و جلوه‌های کمال انسانی داشته باشد یک اثر هنری از عملکردهای ویژه منظره باغ ایرانی را بیان. حکمت و فلسفهٔ ایرانی ترکیبی هماهنگ و در غالب حقیقت در اشراق و تلاقی دیانت ایرانی با مفاهیم و کالبد ایرانی پرداخته می‌شود طوری که جهان انتزاعی تجربه و تجریدی از افکار ذهنی انسان ایرانی ریشه کهن در اندیشه‌ها و آثار هنر ساخته و پرداخته می‌گردد. حقیقت وجودی باغ سازی باغ‌های ایرانی شیوه تصویر کردن از طبیعت نیست؛ بلکه باغ‌های ایرانی در عین حضور خود در طبیعت در قالب‌های هندسه با اجزاء و در، زیبایی زیبا کردن زمین مثال اعلای الهی زیبایی را منعکس می‌سازد نشانه‌های باغ‌های ایرانی تجلی و تداعی نیکویی از حسن و صفات خداوند از بهشت، بخشندگی، تعالی باورهای زیبایی محض در رابطه با نیاز انسان و چرخه‌ی در طبیعت همسو با نشانه‌ها در ترکیبی متعالی در نظم فضایی و کالبد در قالب‌های واحد هماهنگ که ایجاد به ثمر بخشیدن و زیبایی متعالی می‌گردد همچون مکانی با حس مکان – روح مکان تا هیچستان، خیالستان در معناست که مثال اعلای آسایش بهشت را تداعی و نوای هستی در اصالت با تجلی نواها در زیبایی برتری کالبد از تصویر آینه انسان در زبان مشترک بین انسان ایرانی و باغ ایرانی متصور و عالم معنا می‌باشد را در خود نهادینه و جاودانه و سیر تحول متعالی می‌شود (شاطری، ۱۳۹۹).

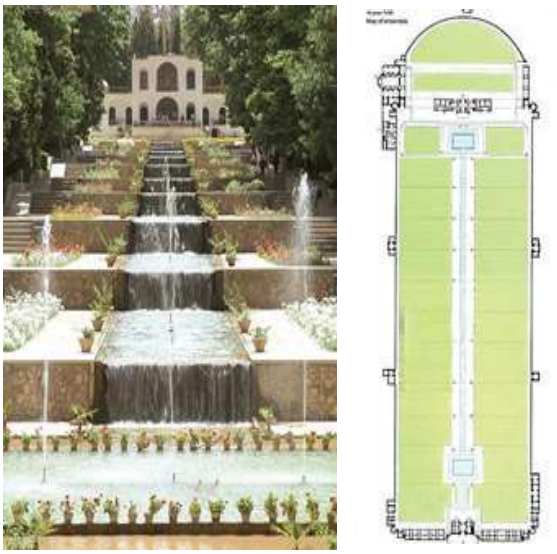
۵- نمونه‌های موردی باغ

۵-۱- باغ شازده ماهان کرمان

محل استقرار این باغ در نزدیکی «مقبره شاه نعمت‌الله ولی» در دامنه ارتفاعات جوپار است. وجود خاک حاصلخیز، آفتاب لازم، وزش باد ملایم و نسیم و بالاخره دسترسی به آب (قنات تیگران) امکان ایجاد باغی در آن مقیاس را در گستره‌ای خشک و بی‌آب‌وعلف، معجزه گونه فراهم ساخته است. باغ تخت شاهزاده در دامنه ارتفاعات جوپار به مساحت ۵/۵ هکتار با شکلی مستطیلی شکل گرفته و حصاری بلند آن را از جو نامساعد اطراف جدا می‌سازد آب منبع حیات‌بخش این باغ از بخش فوقانی باغ داخل می‌گردد. محورهای اصلی و فرعی و تخت‌های مسطح در نظر ویژه‌ای آبیاری شده و سبز انبوه و کم‌نظیری را در چارچوب طرح باغ فراهم آورده است.

نهر آبی که وارد باغ می‌گردد در جهت طولی باغ به‌گونه‌ای توزیع می‌گردد که علاوه بر آبیاری کرت‌ها و مسیرها با استفاده از شیب تند زمین که شرایط اولیه باغ تخته‌ای است بر روی محور اصلی و میانی باغ به صورت نهری وسیع، آبشره‌ها و آبشارها به عنصر اصلی کیفیت بخش باغ بدل می‌گردد. در دو انتهای محور اصلی، یعنی در برابر اولین تخت که بنای اصلی روی آن قرار دارد و ورودی باغ، برابر سردر خانه، دو استخر طراحی گردیده که سطح وسیع آب، صدا و جهش آب و فواره‌های آن‌ها به مطبوعیت باغ می‌افزاید (مرادی و دیگران، ۱۳۹۴).

نهری مطبق و عریض محور اصلی باغ را تشکیل می‌دهد. این محور به صورت پلکانی در دوازده سطح از حوض‌های مختلف تشکیل شده که آب از یکی به دیگری می‌ریزد و در طول محور جریان می‌یابد. نمایش آب در وسعت زیاد و ریزش آب از حوضی به حوض دیگر و بازی آب در فواره‌ها به این باغ جلوه خاصی بخشیده و آن را در میان سایر باغ‌ها شاخص کرده است. حوض‌ها، نهر آب و آبشارهای مسیر اصلی باغ را طی می‌کند و در انتها به مصرف باغ‌های پایین می‌رسد. دو حوض وسیع یکی جلوی ساختمان اصلی باغ در بالا و دیگری با مساحت بیش از پانصد مترمربع در پشت ساختمان سردر در پایین باغ قرار دارد که سلسله حوض‌های پلکانی به آن‌ها ختم می‌شود (فیروزی،۱۴۰۱).

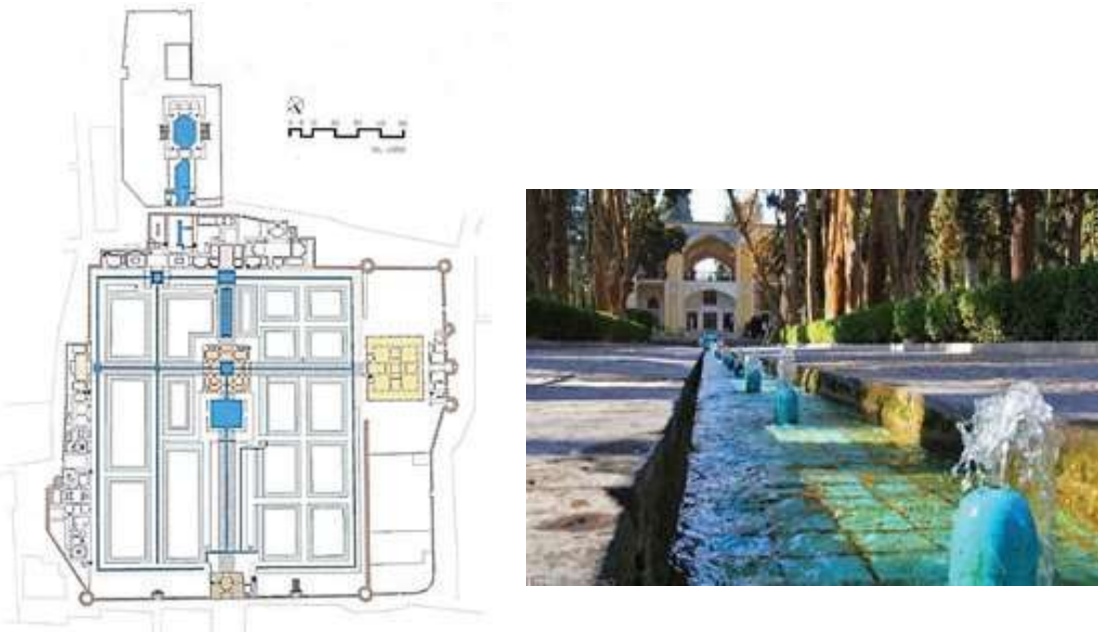
شکل ۴- باغ شازده ماهان کرمان (مأخذ: سایت میراث فرهنگی کرمان)

۵-۲- باغ فین – کاشان

باغ فین – کاشان در قصبه‌ی فین کوچک از روستای فین و در بخش مرکزی شهر کاشان واقع شده است. قدمت این باغ که امروزه به باغ کهنه شهرت دارد مشهور می‌باشد طوری که قدمت را به فاصله‌ی زمانی میان قرن چهارم هجری تا قرن دهم هجری نسبت داده‌اند و به بیان تحقیقات و مطالعات بررسی شده توسط آل‌بویه ساخته و در زمان ایلخانان باز زنده سازی گشته و تا زمان صفویه

[Downloaded from journalabadi.ir on 2026-11-19]

دوم از آن استفاده و محل تزئینات بوده است. بعد از زلزله ۹۸۲ در طول سال‌ها با ویرانی درگیر بوده است طوری که در زمان شاه‌عباس مرمت و عناصری افزوده شده بود بعد از شاه‌عباس، شاه صفی کارهای او را ادامه و عناصر به مجموعه افزود بعد از حملهٔ افغان باغ روبه ویرانی تبدیل تا عهد کریم‌خان زند که عمارت که افزوده بود در زلزله ۱۱۹۲ ویرانی دوباره به بار آورد و در دوران قاجار مرمت خرابی‌ها توسط فتحعلی شاه انجام که بعد از قتل امیرکبیر مرمت رها که بعد در سال ۱۳۲۷ با طرح مرمت آندره گدار به مرمت رسید. شبکه‌های راه‌های ارتباطی و پلان کامل مجموعه باغ فین - کاشان یکی از خارق‌العاده‌ترین عنصرهای معماری ایرانی به شمار می‌آیند. می‌توان آن را یکی از پدیده‌های انسان ایرانی در جهان بشریت به حساب آورد. در این باغ فراوانی وجود داشته که در محور اصلی معابر آن واقع شده ازجمله حوضی بزرگ با عمارتی کلاه‌فرنگی که در وسط این باغ مربع شکل قرار داشته است. چهار استخر دیگر با گنبدهای برای ایجاد سایه و احترام به حضور آب (مظهر آب باغ: سرچشمه)، برخوردار بوده است (شاطری،۱۳۹۹).

شکل ۵- باغ فین کاشان: حوض مقابل کوشک باغ، حرکت آب و صدای جریان زندگی در باغ (مأخذ: شاطری،۱۳۹۹)

۵-۳- باغ ارم

تاریخ ساخت باغ ارم شیراز دقیقاً مشخص نیست، اما شواهد تاریخی سابقه آن را به دوره سلجوقیان منتسب می‌نماید. باغ ارم به لحاظ گونه شناسی تا اواخر دوران زندیه یک باغ «حکومتی» بوده و از اواخر دوران زندیه و سلطنت فتحعلی شاه قاجار با واگذاری آن به سران ایل قشقایی به یک باغ سکونتی - حکومتی تبدیل می‌شود. در باغ ارم نیز آب در جوی‌ها و حوض‌ها و حوضچه‌ها به صورتی حرکت می‌کند که بتواند تمام باغ را آبیاری نماید. آب روان در بین درختان نارنجستان و آب ساکن در استخرها و حوضچه‌ها، یادآور مفاهیم دوگانه زندگی و جاودانگی، حرکت و پویایی است. آب در باغ ارم در طی مسیر خود مدام از آبشارهای کوچک فرو می‌ریزد و صدای دلنشین آن یادآور زندگی و نشاط است. استخر بزرگی که در مقابل کوشک باغ ارم قرار گرفته و تصویر عمارت در آن دیده می‌شود. بی‌کرانگی آسمان را در خود انعکاس می‌دهد. استخری با مساحت سیصد و سی و پنج مترمربع که آب ساکن را به معنای جاودانگی به نمایش می‌گذارد. فواره تجلی جوشش آب از درون نهر و نمادی از جوشش اندیشه و ایمان الهی است. سیدحسین نصر تجربه زمان را موضوعی ذهنی می‌داند و تجلی مفهوم جاودانگی را حاصل اندیشیدن و تعمق در آن معرفی می‌کند. براساس چنین رویکردی، مفهومی که از تحول رویدادها در ذهن یک انسان شرقی نقش می‌بندد، دوام و پایداری ذات باریتعالی و ناپایداری سایر موجودات است (یاری و هورشناس،۱۳۹۶).

[Downloaded from journalabadi.ir on 2026-11-19]

شکل ۶- باغ ارم شیراز، حوض مقابل کوشک باغ، حرکت آب و صدای جریان زندگی در باغ(مأخذ: شاطری،۱۳۹۹)

۶- نمونه‌های موردی بوستان‌های معاصر

۶-۱- بوستان جمشیدیه

شکل ۷- بوستان گفتگو تهران، حضور پررنگ‌تر آب در مقایسه با بوستان‌های معاصر دیگر

دره جمشیدیه و ارتفاعات کلک‌چال، آفتاب‌گیر و مشرف به شهر تهران و منظر آن است. در سال ۱۳۵۵ در جبهه جنوبی ارتفاعات کلک‌چال، باغ جمشیدیه به وسعت ۶ هکتار برای ایجاد بوستان کوهستانی واگذار و در سال ۱۳۵۷ افتتاح شد. در آن زمان به‌واسطه موقعیت آن، به عنوان باغ سنگی مورد استفاده عموم مردم قرار گرفت، از این‌رو توسعه باغ مذکور به صورت بوستان کوهستانی منظور شد. چشمه‌ای در این دره وجود ندارد و به‌جز ۱ تا ۲ ماه از سال، چشمه‌های فصلی آن نیز خشک می‌شود. این دره دارای طبیعتی سنگی و خشن است (بهبهانی و معینی ۱۳۸۶).

۶-۲- بوستان گفتگو

بوستان گفتگو از جمله بوستان‌های گروه دوم می‌باشد که در اردیبهشت ماه سال ۱۳۸۲ در غرب تهران افتتاح گردید این بوستان در مجاورت بزرگراه چمران در محدوده منطقه ۲ شهرداری توسط سازمان بوستان‌ها و فضای سبز تهران

[Downloaded from journalabadi.ir on 2026-11-19]

احداث گردیده است. مساحت آن حدود ۱۳ هکتار می‌باشد که ۱۱ هکتار آن به کاشت ۸۵ گونه گیاهی فصلی، دائمی و چمن اختصاص یافته است نظام آبیاری به‌صورت سامانه آبیاری تحت‌فشار بوده و منبع آبی آن از قنات قلقله تأمین می‌گردد. سبک طراحی آن شامل طراحی باغ‌های ایرانی، ایتالیایی، فرانسوی، انگلیسی، ژاپنی و باغ مجسمه در قسمت‌های مختلف آن می‌باشد این بوستان با بهره‌گیری از فرهنگ و معماری ملل یاد شده طراحی و اجرا گردیده است. در بخش باغ ایرانی معماری دوران قاجاریه را به نمایش درآورده است (دارابی نژاد و کاویانی،۱۳۹۲)

شکل ۸- بوستان گفتگو تهران، حضور پررنگ‌تر آب در مقایسه با بوستان‌های معاصر دیگر

۶-۳- بوستان ولایت

بوستان ولایت که درنتیجه‌ی بازآفرینی بخشی از فرودگاه قلعه مرغی به وجود آمده است، به یک عرصه‌ی فضای باز و سبز همگانی تبدیل شده است که بوستان شهری اصلی‌ترین کاربری این عرصه می‌باشد. فضاها و کاربری‌هایی که برای این عرصه عمومی در نظر گرفته شده است، شامل مجموعه‌ی شهربانو (بوستان اختصاصی بانوان) در ضلع شمالی بوستان و در زمینی به مساحت ۶۰ هزار مترمربع با معماری الگوبرداری شده از باغ‌های ایرانی که دارای ۲۰ ساختمان متنوع با کاربردهای آموزشی، اجتماعی، هنری، ورزشی و فرهنگی می‌باشد. سالن آمفی‌تئاتر، کتابخانه، خانه‌ی نشاط کودکان، مجتمع تفریحی قلعه‌ی شادی، پیست دوچرخه‌سواری مجموعه‌های فروشگاهی، سینما، انواع رستوران‌ها، تالارهای پذیرایی، ایستگاه آتش‌نشانی، پارکینگ، نمازخانه، باند پرواز بادبادک‌ها، مجموعه‌ی سوارکاری، پیست ماشین‌های کنترلی از راه دور، کارتینگ به طول یک کیلومتر، پیست مخصوص موتورسواری چهارچرخ، سالن‌های ورزشی، مجموعه‌های صخره‌نوردی، مجموعه اتومبیلرانی سرعت، مجموعه پاراگلایدر ازجمله مهم‌ترین مراکز موجود در این مجموعه هستند که با محوریت بوستان شهری و فضاهای همگانی باز، مجموعه‌ی بوستان ولایت را تشکیل می‌دهند (پزشکی و دیگران،۱۴۰۲).

شکل ۹- بوستان ولایت تهران، عدم حضور آب در بزرگ‌ترین بوستان خاورمیانه

[Downloaded from journalabadi.ir on 2026-11-19]

جدول ۴- مشخصات نمونه موردی‌های باغ‌های ایرانی (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۳)

ردیف	نام	دوره‌ی تاریخی	مساحت	موقعیت مکانی
۱	باغ فین	آل‌بویه – ایلخانان - صفویه	۲۳ هزار مترمربع	کاشان
۲	باغ ارم	سلجوقیان	۳ هزار مترمربع	شیراز
۳	باغ شازده ماهان کرمان	قاجار	۵ هزار مترمربع	کرمان

جدول شماره ۵: مشخصات نمونه موردی‌های بوستان‌های ایرانی (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۳)

ردیف	نام بوستان	سال ساخت	مساحت (هزار مترمربع)	موقعیت مکانی
۳	بوستان جمشیدیه	۱۳۵۷	۶	تهران منطقه‌ی ۱
۴	بوستان گفتگو	۱۳۸۲	۱۳	تهران منطقه‌ی ۲
۵	بوستان ولایت	۱۳۸۸	۶۰	تهران منطقه‌ی ۱۹

جانمایی لکه‌های آبی در تمامی نمونه‌های موردی نشان‌دهنده‌ی وجود و یا عدم وجود آب در آن‌هاست. با توجه به بررسی‌های انجام شده، جداول زیر مقایسه‌ی باغ‌های ایرانی با بوستان‌های امروزی است.

جدول ۶- مقایسه‌ی کالبدی بوستان‌های معاصر با باغ‌های ایرانی (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۳)

ردیف	عنصر کالبدی	نام باغ	هماهنگ با باغ ایرانی	نام بوستان	هماهنگ با باغ ایرانی	تا حدی هماهنگ	ناهماهنگ
۱	آب	باغ فین	*	جمشیدیه			*
		باغ ارم	*	گفتگو		*	
		باغ شازده ماهان کرمان	*	ولایت			*
۲	زمین (مساحت)	باغ فین (۲۳ هزار مترمربع)	*	جمشیدیه (۶ هزار مترمربع)			----------
		باغ ارم (۳ هزار مترمربع)	*	گفتگو (۱۳ هزار مترمربع)			----------
		باغ شازده ماهان کرمان (۵ هزار مترمربع)	*	ولایت (۶۰ هزار مترمربع)			----------
۳	گیاهان	باغ فین	*	جمشیدیه			*
		باغ ارم	*	گفتگو		*	
		باغ شازده ماهان کرمان	*	ولایت			*
۴	کوشک	باغ فین	*	جمشیدیه			*
		باغ ارم	*	گفتگو		*	
		باغ شازده ماهان کرمان	*	ولایت			*

[Downloaded from journalabadi.ir on 2026-11-19]

جدول ۷- مقایسه‌ی معنایی بوستان‌ها با باغ‌های ایرانی(منبع: نگارندگان، ۱۴۰۳)

ردیف	عنصر معنوی	نام باغ	هماهنگ با باغ ایرانی	نام بوستان	هماهنگ با باغ ایرانی	تا حدی هماهنگ	ناهماهنگ
۱	زیبایی	باغ فین	*	جمشیدیه			*
		باغ ارم	*	گفتگو		*	*
		باغ شازده ماهان کرمان	*	ولایت			*
۲	معرفت	باغ فین	*	جمشیدیه			*
		باغ ارم	*	گفتگو		*	*
		باغ شازده ماهان کرمان	*	ولایت			*
۳	سودمندی	باغ فین	*	جمشیدیه			*
		باغ ارم	*	گفتگو		*	*
		باغ شازده ماهان کرمان	*	ولایت			*
۴	سادگی	باغ فین	*	جمشیدیه			*
		باغ ارم	*	گفتگو		*	
		باغ شازده ماهان کرمان	*	ولایت			*

۷- نتیجه‌گیری

یکی از نعمت‌های بزرگ الهی در جهان طبیعت، آب است. قرآن کریم در آیه‌ی «وجعلنا من الماء کل شیء حی» (سوره انبیاء، آیه ۳۰)، عامل حیات همه‌چیز را آب معرفی می‌کند. در مقایسه‌ی باغ‌های دیروز با بوستان‌های امروزی به خوبی روشن و واضح است که استفاده از آب، به هیچ‌وجه در طراحی‌ها به خوبی استفاده نشده است. در روند این تحقیق مشخص شد که تنها بوستان گفتگو مقداری به طراحی‌های باغ‌های پیشین نزدیک‌تر است؛ اما متأسفانه در همین بوستان نیز حضور فعال آب دیده نمی‌شود. همچنین در فضای بسیار چشمگیر بوستان ولایت، با توجه به فضای بسیار بزرگ، هیچ‌گونه پهنه‌ی آبی مورد توجه یا کاربردی دیده نمی‌شود. حال اینکه در داستان عقل سرخ، ارتباط کهن‌الگوها از منظر سهروردی چنان که نگاشته است، این‌گونه است که تمامی کهن‌الگوها به یکدیگر مرتبط هستند و یکی بی دیگری کامل نیست. انسان برای رسیدن به اصل خویش که همان رسیدن به مرتبه‌ی رهایی از قیدهای این جهانی است، بایستی مراحلی را پشت سر بگذارد. از آنجایی که معماری ایرانی و اسلامی همیشه توأم باهم معنا پیدا می‌کند، وجود آب در بناهای ایرانی، هیچ‌گاه خالی از اشاراتی نبوده و در داستان عقل سرخ به خوبی به این موضوع اشاره شده است که پس از طی کردن مراحلی، شست‌وشو در چشمه‌ی آب حیات، آخرین راه برای رسیدن به سرمنزل مقصود و جایگاه واقعی آدمی است. همچنین طی مطالعات انجام شده وجود آب به جهت انعکاس نور و نمایش رقص نور و سایه به عنوان نماد جدال نور و تاریکی می‌باشد.

ما همواره در تمامی باغ‌های ایرانی عناصری همچون نور، درخت و تمثیل‌هایی از معنویت و عروج را نه فقط به صرف موارد مذهبی بلکه به جهت آرامش و اغنای روانی داشته‌ایم. امروزه در هیچ یک از بوستان‌های مورد مطالعه، ردپایی از معنویت و وجود سلسله مراتبی برای رسیدن به آرامش دیده نمی‌شود. ردپایی از کهن‌الگوها و تمثیل‌های ارائه شده در باغ‌های پیشین در بوستان‌های امروزی وجود ندارد. حال اینکه با توجه به تغییرات در عصر حاضر، انسان وارد دنیایی شده است که از عمق و معنا بی‌بهره است. استفاده از کهن‌الگوها برای رهایی از زندگی سطحی و حضور در معنا، امری لازم است. ایجاد فضاهایی که یادآور چشمه‌ی زندگی و اصل وجود است، نه‌تنها باعث تداعی، جایگاه واقعی انسان می‌شود بلکه می‌تواند زندگی خالی از معنای انسان را ژرف‌تر نماید.

[Downloaded from journalabadi.ir on 2026-11-19]

منابع

- ابویی، رضا، جیحانی، حمیدرضا، (۱۳۹۳)، مطالعات باغ اسلامی و شکل باغ ایرانی، نشریه: صفه، دوره:۲۴، شماره ۶۶.
- ایرانی بهبهانی، هما، معینی، بنفشه، (۱۳۸۶)، منظرسازی کوهستان با استفاده از گیاهان بومی، مجله‌ی محیط‌شناسی سال سی و سوم، شماره ۴۲ تابستان، صفحه ۱۰.
- بتولی، سید محمدعلی، (۱۳۷۷)، با یونگ و سهروردی مبانی فلسفی و عصب‌شناختی نظریه‌ی یونگ، انتشارات اطلاعات.
- بهنود، الناز، بلیلان اصل، لیدا و ستارزاده، داریوش، (۱۳۹۹)، تجلی کهن‌الگوهای یونگ در ساختار معماری مجموعه‌ی آرامگاهی عارف چلبی اوغلو، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره بیست و نهم، زمستان ۱۳۹۹، سال هشتم.
- پزشکی، بهنام، پیری، سعید، استعلاجی، علیرضا، صباغی، حمیدرضا، (۱۴۰۲)، شناسایی عوامل تأثیرگذار بر بازآفرینی فضاهای همگانی (مطالعه موردی بوستان ولایت تهران)، فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، سال هشتم، شماره،۵۲.
- پورمختار، سارا، پاکدل فرد، محمدرضا، ستاری ساربانقلی، حسن، (۱۴۰۲)، بازخوانی شاخصه‌های کهن‌الگویی معماری خانه‌های قاجار محله‌ی نوبر تبریز.
- دارابی نژاد، مصطفی، کاویانی، آریا، (۱۳۹۲)، بررسی بوستان‌های امروزی در تطابق با الگوی باغ ایرانی و ارائه این الگو در نظام شهرهای جدید (نمونه موردی بوستان گفتگو تهران)، اولین همایش ملی طراحی و طبیعت، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نطنز.
- رحیمیان، سیما، (۱۳۹۶)، تبیین شاخصه‌های انعطاف‌پذیری در باغ ایرانی، رساله‌ی دکتری، دانشگاه تهران، پردیس‌های منطقه‌ای، پردیس بین‌المللی ارس.
- شاطری وایقان، امید، (۱۳۹۹)، بررسی ساختار باغ‌های ایرانی، فصلنامه علمی تخصصی معماری سبز سال ششم، شماره ۱ (پیاپی: ۱۹)، بهار، جلد دو.
- عزیزی، محمدرضا، (۱۳۹۹)، مطالعه‌ی نمود مفاهیم زیبایی‌شناسی حکمت اشراق سهروردی در نگارگری ایرانی، مجله دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی، سال سوم، شماره ۲۷.
- فیروزی، معین، (۱۴۰۱)، بررسی ابعاد معماری بیوفیلیک در باغ‌های ایرانی با نظریه «ارزش بیوفیلی» کلرت؛ مورد پژوهی: باغ شاهزاده ماهان، نشریه‌ی بوطیقای معماری، دوره:۲، شماره ۷، ویژه‌نامه.
- صفری، محمد، دقیقی، غزال، (۱۳۹۵)، بررسی جنبه‌ی نمادین آب در معماری ایران باستان، سومین کنفرانس بین‌المللی، پژوهش در علوم و تکنولوژی، شماره ۱۹.
- طاهری، محمد، رضایی، فریبا، آقاجانی، حمید، (۱۳۹۲)، بررسی و تحلیل کهن‌الگوی پیر فرزانه در رساله‌های سهروردی، نشریه علمی پژوهشی پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهر گویا) سال هفتم، شماره اول، پیاپی ۲۴.
- طوفان، سحر، (۱۳۸۵)، بازشناسی نقش آب در حیاط خانه‌های سنتی ایران، نشریه: باغ نظر، دوره ۳، شماره:۶، صفحات:۷۲-۸۱.
- گروت، لیندا، وانگ، دیوید، (۱۳۸۹)، روش‌های تحقیق در معماری، ترجمه علیرضا عینی فر، انتشارات دانشگاه تهران.
- مرادی، پانته‌آ، نجاتی، سیده هانیه، احسنی، خاطره (۱۳۹۴)، بررسی عناصر کالبدی در باغ‌های تخت ایران؛ مطالعه موردی باغ تخت قصر قجر و باغ شازده ماهان کرمان، دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در عمران معماری و شهرسازی، ترکیه، استانبول.
- مسعودی فرد، جلیل، ریحانی، ندا، (۱۳۹۵)، تحلیل رسالهٔ عقل سرخ سهروردی براساس نقد کهن‌الگویی، فصلنامه پژوهش‌های ادبی و بلاغی، سال پنجم، شماره ۱۷.
- میرزا کوچک خوشنویس، احمد، (۱۳۹۰)، منظره نمادین باغ ایرانی؛ نقش آب‌نمای مقابل کوشک با تکیه بر باورهای مهرپرستی، نشریه علمی نظر، دوره ۳، شماره ۱۵.
- منصوری، سیدامیر، (۱۳۸۴)، درآمدی بر زیبایی‌شناسی باغ ایرانی، نشریه باغ نظر، دوره ۲، شماره ۳.
- نیکوبخت، ناصر، بزرگ بیگدلی، سعید، قبادی، حسینعلی، سلمانی نژاد مهرآبادیی، صغری، (۱۳۸۸)، بررسی کهن‌الگوی آب و درخت در شعر طاهره صفارزاده، فصلنامه پژوهش‌های ادبی، سال ششم، شماره ۲۴.
- وثوق زاده، وحید، حسنی پناه، محبوبه، (۱۳۹۸)، حکمت آب و آینه در معماری اسلامی، دو فصلنامه‌ی علمی ـ تخصصی مطالعات هنر و رسانه، سال اول، شماره ۲، صفحات ۱۴۳-۱۶۲.
- یاراحمدی، سمانه، انصاری، مجتبی، مهدوی نژاد، محمدجواد، س (۱۴۰۱)، نقش نظام آب در ماندگاری باغ ایرانی، مجله‌ی منظر، شماره ۱۴.
- یاری، فهیمه، هورشناس، راضیه، (۱۳۹۶)، معماری ایرانی و نگرش به رمزاندیشی در طراحی باغ‌های ایرانی نمونه موردی «باغ ارم شیراز»، فصلنامه علمی مهندسی ساختمان و علوم مسکن، دوره یازدهم، شماره ۲۱.
- یاوری، فاطمه، وفایی، عباسعلی، (۱۳۹۶)، واکاوی و تحلیل کهن‌الگو و نمادهای فراورنده عرفانی در گلشن راز با رویکرد به نظریه روان‌شناختی یونگ، فصل‌نامه علمی پژوهشی «عرفانیات در ادب فارسی».

- Kuiper, Kathleen.(2012). Prose: literary terms and concepts, New York: Britannica Educational Pub.
- Mahdizadeh, Sara, (2014), Historical Gardens in Transition in 20th Century Iran: A Critical Analysis of Garden Conservation, The University of Sheffield Faculty of Social Sciences School of Architecture.

[Downloaded from journalabadi.ir on 2026-11-19]

Comparative Analysis of Utilizing Ancient Water Patterns in the Architecture of Iranian Gardens and Contemporary Parks from Suhrawardi's Perspective

Masoomeh Abbasi[1]/ Sediqeh Moein Mehr[2]*

Received: 2024/02/18 Accepted: 2024/06/17 Available Online: 2024/09/22

Abstract

The works of Suhrawardi contain significant insights that have been explored in many studies, particularly regarding metaphors of light and music. However, the existence of ancient water patterns in Suhrawardi's philosophy and their impact on Iranian architectural thought has been overlooked. This study investigates the role of water as an element in Suhrawardi's philosophy, emphasizing its intellectual and enlightening properties.

The research adopts a descriptive-analytical method, utilizing comparative case studies and focusing on both textual and field studies. The aim is to explore the role of water as a timeless and dynamic phenomenon, fully embedded in the reality of Iranian gardens and water architecture. This study examines the integration of water elements with plants and the spatial configuration of Iranian gardens. Furthermore, three contemporary park samples—Shazdeh Garden in Kerman, Eram Garden in Shiraz, and a park in Tehran (Jamshidieh, Goftegoo, and Velayat)—are analyzed to understand the compatibility of Suhrawardi's ancient water patterns with the design of these spaces.

The findings indicate that contemporary parks in Iran lack sufficient attention to the aesthetic, symbolic, and functional roles of water. Thus, this study highlights the necessity of incorporating ancient water patterns to enrich the design of contemporary Iranian parks, focusing on cultural, ecological, and philosophical aspects.

Keywords: Ancient Water Patterns, Iranian Garden, Contemporary Parks, Suhrawardi.

آباد

No. 91 / Autumn 2024

97-112

1- Ph.D. Researcher, Faculty of Art and Architecture, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran, Iran

2- Associate Professor, Faculty of Art and Architecture, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran, Iran

* Corresponding Author:B_Moeinmehr@azad.ac.ir

[Downloaded from journalabadi.ir on 2026-11-19]